

چشم اندازی در ادبیات دری

سده سیزدهم هـ

(مقاله تحقیقی)

نگارنده: عبد الصمد کوشان پور

مشاور

دوکتور محمد اقبال

شعبه فارسی جامعه ملیه اسلامیہ

دہلی جدید

سال ۲۰۰۳

چشم اندازی بر ادبیات دری شده سیزدهم هـ

افغانستان بر خواستگاه زبان دری و دایهٔ مهربان ادبیات غنا
سند این زبان است که به یقین افکار راهیان کشتی پیشتاز ادب دری
و دیگر ستاره گماه آسمان علم را چکیده و گزیده درست دامن
پرورش دهندهٔ این خطه باستانی دانست. سرگذشت ادبیات دری
در فراز و فرود این سرزمین دل انگیز بیشتر از هزار و دوصد سال
عمر پیوند می خورد.

این ادبیات در درازی هزار و دوصد سال جهش ها و را پیموده
است که در سرا راهش ، در مقاطع معین زمانی تابنده گی و
فروزندگی خاصی را باخود داشته است، چنانچه زمانه های
غزنویان و تیموریان و غیره را می توان به گونهٔ مثال گرفت و
نشانه های از آن بالندگی ها و فروزشها را در نظر آورد.

این سرزمین ادب دوست یعنی افغانستان سنای پرو
افغانستان مولوی انگیز، افغانستان جامی خیز، افغانستان جمال
الدین آور، افغانستان ابن سینا در دامن نازش، شاعران، ادبا و
هنر آفرینان را بشمول طبقه اناث مانند رابعه بلخی، عایشه درانی،
سریم، زرغونه، ناز و انا و دیگر ستاره گان آسمان ادب را دایه وار
پرورش داده است.

این مقاله (چشم اندازی بر ادبیات دری سده سیزده هـ)
بربنمای همین ضعف زمانی و بی تلاشی و سستی ادبیات که در

برگیرنده برش خاص یعنی سده (سیزدهم هـ) مصادف باقرن
(نوزدهم م) که سالهای (۱۲۰۱-۱۴۰۰ هـ) و (۱۱۶۵-۱۲۶۲ ش) و
۱۷۸۶-۱۸۸۳) می باشد برشته تحریر در آمده است.

سده سیزدهم هـ از جمله برشهای زمانی پر آشوب تاریخ
افغانستان است که بنابر اوج گیری کشمکشهای سیاسی میان
خانواده های تیمور شاه سدوزی و امیر دوست محمد خان وجدال
مردم باهت این مرزوبوم علیه دولت متعرض انگریز، ناآرامی های
اهل فضل وزمینه فروپاشی ادبیات دری و علوم متداول آن عصر را
مهیا ساخته و شرایط عدم رشد استعداد های گوناگون آن عصر را
می نمایاند. مع الوصف چنین شرایط ناگوار تاریخی سده سیزدهم
برش تکمان دهنده میان سده های قبلی و بعدی نبوده بلکه با همه نا
آرامی ها شعر حالات نوسانی را می پیماید و روضنه امید از
روشنائی مشعل فروزان کاخ ادب را درین دوره می توان دید.

با وجود چنین شرایط در روزگار تیمورشاه که خود شاعر
بود و به اهل ادب علاقه مند وضع ادب و شعر تاحدی روبه بهبود
گذاشته و زمینه فروپاشی مکمل ادبیات توقف و رشد و آثار ادبی به
آهستگی بسوی مساعدت میرفت و سخنوران چند درین جا و آنجا
به ظهور می رسید که توانستند از آثار متقدمین و سبک های
کلاسیزم ادبیات آن عصر را روح برهند که منجمله سبک عراقی و
روش بیدل و سبک عراقی علاقه ادب پژوهان را انگیزته و سبک
بیدل را محراق توجه در سرایش شعر قرار می دهند که اینک چند

نمونه از کلام شاعران کلاسیزم را طور مقایسوی که انعکاس دهنده‌ی سبک‌ها و تقلید از متقدمین است از نظر می‌گذرانیم:

حافظ:

شراب و عیش نهان چیست کار بی بنیاد
زدیم بر صف رندان هر آنچه بادا باد
قدح بشرط ادب گیر زانکه ترکیبش
زکاسه سر جهشید و بهمن است قباد

و اصل شاعر افغانی می‌گوید:

ز جام عشق کشیدیم باده بادل شاد
سیوی عقل شکستیم هر چه بادا باد
به احتیاط بنه در بساط باده قدم
که جام دیده جم، ساغرست چشم قباد

حیرتکده شوق از بیدل:

دل خاک سرکموئی و فاشد چه بجا شد
سر دره تیغ تو فداشد چه بجا شد
اشکم که دلی داشت گره بر سر مژگان
درکوی تو از دیده جدا شد چه بجا شد

جوش تبسم از افغان:

دل درخم آن زلف دوتا شد چه بجا شد
دیوانه به زنجیر جفا شد چه بجا شد
از تنگی دل چاک زدم سینۀ خود را
پیراهن این غنچه قبا شد چه بجا شد

در هر حال در برگ‌های گل‌بته‌های شعر و شاعری به سروده‌های شاعران چند بر می‌خوریم که در سرودن اشعار نغز، معجزه آسا ذهن باز و قلم بدست گرفته‌اند.

باید یاد آور شد که تمام سخن‌پردازان و ادیبان عهد سیزده کاملاً حیات‌شان در میان قرن سیزدهم نبوده بلکه عدو آنها در سده‌های (دوازده و سیزده) و عده دیگر شان سده‌های (سیزده و چهارده) را دریافته‌اند که باین صورت هر دسته از آنان در ادبیات سده سیزدهم نقش و سهم دارند.

درین مقاله توجه بعمل آمده است تا در میان این دسته‌های کسان‌ی را در ادبیات قرن سیزدهم شامل ساخته شوند که بخش عمده و قابل‌اعتنای زنده‌گی شان درین عهد واقع شده باشد. هم‌چنان درین اثر هم سخن‌پردازان و شاعرانی شامل است که به سبک‌های عالی شعر سروده و آثار چند از آنها بدست آمده است و از متباقی شاعران و اهل سخن که شهرت نداشته و آثار موثق از آنها بدست نیامده صرف نظر گردیده است.

این مقاله در سه باب یا بخش تنظیم و تدوین گردیده است.

باب اول:

نگاهی بر اوضاع اجتماعی و ادبی افغانستان در سده سیزدهم که باین عناوین مشخص گردیده است.

- ۱- روشنائی از پس منظر
- ۲- وضع ادب در نیمه نخست سده سیزدهم
- ۳- مسیر فرهنگ در شرایط بهتر

باب دوم:

نمادهائی از ادب شده سیزدهم که درباره شاعران و ادبا آن عصر و طرز زیست و راه و روش شعری آنان و آثار کتبی آنها مانند دیوان و نوشته های دیگر بحث می راند. و شامل اسمائی این شاعران است.

۱. گل محمد افغان

۲. محمد علی متخلص به "شیر"

۳. عایشه درانی

۴. میر محمد هوتک "افغان"

۵. وصفی

۶. میر ظهور الدین احمد

۷. الفت کابلی

۸. واصل

۹. احمد علی

۱۰. احمد

۱۱. غلام محمد طرزی

۱۲. گوهری

۱۳. شاعر عیسی

باب سوم:

سر چشمه ها و منابع ادبیات سده سیزدهم که این بخش درباره آن پارچه های تحریری سخن بعد می آورد که در مستند

گردانیدن این مقاله تحقیقی سهم بارزی دارد. نویسندگان نویسنده‌های که
استناد تحریری معتبر و موثق دارند و درباره شاعران و اهل خیره
آن زمان چیمز هائی نوشته‌اند در یاری نمودن تحریر این اثر کمک
شایانی نموده و مقام والا ئی را دارا هستند. این باب شامل مباحث
زیر اند.

۱. کتاب‌ها و نویسندگان آن

۲. رسایل و مقالات

